



Айзък Азимов

Устройството на ума

Тази сутрин бях склонен към философски словоизлияния. Поклатих глава, обзет от тъжни спомени. „Невъзможно е да разбереш как е устроен умът на хората, съдейки по лицата им. Той бе джентълмен, в когото имах пълно доверие“ – изрецитирах аз.

Беше доста мразовита съботна утрин. Джордж и аз седяхме на една маса в местното бистро. Спомням си, че той вече привършваше втората си огромна сусамена питка, щедро поръсена със сирене „Империял“ и късчета бяла риба. Той попита:

– Това да не е откъс от някоя история, дето стъкмяваш набързо за по-непретенциозните редактори?

– Случайно е от Шекспир – обясних аз. – От „Макбет“.

– Ами да, забравих навика ти да плагиатстваш на дребно.

– Да се изразиш с подходящ цитат не е плагиатстване на дребно.

Исках да кажа, че имах приятел, когото смятах за човек деликатен и с вкус. Плащал съм му вечери, давал съм му пари на заем. Хвалел съм щедро външния вид и характера му. И не забравяй, че съм правил всичко това, без да се влияя от факта, че по професия той бе литературен критик – ако това изобщо може да се нарече професия.

– И независимо от безкористното ти поведение дойде времето, когато това приятелче рецензира една от твоите книги и я направи най-безмилостно на пух и прах.

– О? – изненадах се аз. – Чел си рецензията?

– Съвсем не. Просто се запитах каква ли оценка би могла да получи някоя от твоите книги и правилният отговор ми дойде сам.

– Виж какво, Джордж, аз не възразих срещу мнението му, че книгата ми била лоша – поне не реагирах повече, отколкото всеки друг писател на моето място. Безмозъчна критика! Но когато стигна дотам, че използва изрази от рода на „старческо малолумие“, почувствах, че това е вече прекалено. Книгата била предназначена за осемгодишни сополанковци! Щяло да е по-добре, ако те, вместо да я четат, си играят на „бълхи“¹. Това бе удар под пояса. – Въздъхнах и отново казах: – „Невъзможно е да разбереш...“

– Това вече го каза – сряза ме мигом Джордж.

– Изглеждаше толкова приятен, дружелюбен и благороден, при това за такива дребни услуги. Как можех да знам, че под тази външност се крие истински зъл и подъл дявол.

– Но той е критик – изтъкна Джордж. – Какъв очакваш да бъде?

1. Американска детска игра. – Бел. прев.

Човек се подготвя за тази работа още от невръстно дете, като клевети майка си. Наистина не е за вярване, че си могъл да бъдеш подведен по толкова нелеп начин. Ти си по-лош и от приятеля ми Вандевантер Робинсън, а за него, трябва да ти призная, веднъж се заговори като за евентуален кандидат за Нобелова награда за наивност. Историята му е интересна...

– Моля те! – прекъснах го аз. – Рецензията излезе в новия брой на „Ню Йорк ривю ъф букс“ – цели пет колони, пълни с най-жестока злоба, жлъч и безочие. Не съм в настроение да слушам историите ти.

– Така си и мислех – каза Джордж. – Имаш пълното право. Но това ще разсее незначителните ти тревоги.

Приятелят ми Вандевантер Робинсън бе млад човек, на когото всеки възлагаше големи надежди. Красив, културен, интелигентен и работлив. Бе посещавал най-добрите училища и бе влюбен в едно прекрасно младо създание на име Минерва Шлъмп.

Минерва бе една от кръщелничките ми. Нищо чудно, че беше силно привързана към мен. Естествено, човек с моите нравствени възгледи е категорично против това да разрешава на млади дами с изявени пропорции да го прегръщат и да се опитват да седят в скута му. Но у Минерва имаше нещо толкова гальовно, така детски невинно и преди всичко толкова отзивчиво на пипане, че на нея специално ѝ разрешавах да го прави.

Естествено обаче никога в присъствието на Вандевантер, който в ревността си ставаше съвсем безразсъден.

Веднъж той ми обясни този си недостатък с такива думи, че чак се трогнах.

– Джордж – каза ми той, – от дете съм си мечтал да се влюбя в момиче с изключително целомъдрие, с недокосната чистота, – ако мога така да се изразя – с чистия блясък на порцелана. В Минерва Шлъмп, позволявам си да прошепна това божествено име, открих точно такава жена. Тя е единствената, в която не мога да се излъжа. Ако някога открия, че е злоупотребила с доверието ми, направо не знам как ще продължа да живея. Ще се превърна в дълбоко огорчен старец, който няма да има друга утеха освен такива презрени дреболии като замъка, слугите, клуба и огромното ми наследство.

Горкият човечец. Не се лъжеше в добродетелите на младата Минерва – това добре знаех, защото когато се виеше в скута ми, лесно можех

да усета пълното отсъствие на порочни помисли. Но тя бе единственият човек, предмет или концепция, въобще нещо, в което той да не се мамеше. Бедничкият човек просто не можеше да преценява правилно. Той бе – макар че може да ти се стори нелюбезно от моя страна – напълно наивен, досущ като теб. Липсваше му способността да разбере как е устроен умът... Да, знам, ти вече го каза. Да, да, дори два пъти.

Това, което усложняваше нещата за него още повече, бе фактът, че Вандевантер бе детектив новобранец, т.е. „зак“ в нийоркската полиция.

Амбицията на живота му (освен да намери идеалната девойка) бе да стане истински детектив. Да стане един от онези енергични следователи с ястребов поглед и нос на невестулка, които са страшилище за злодеите навсякъде. С тази мечта в ума той се специализира по криминология в Гротън и Харвард и изчете най-прилежно всички по-значителни творби, излезли на бял свят под перото на величия като Артър Конан Дойл и мадам Агата Кристи. Всичко това, прибавено към неуморното използване на семейното влияние, както и фактът, че един негов вуйчо бе председател на избирателната колегия на Куинс по онова време, доведе до назначаването му в полицията.

За съжаление, противно на очакванията, той не пожъна успех на това поприще. Макар да притежаваше дарбата да свързва фактите със силата на неумолимата си логика, когато размишляваше на спокойствие в креслото си и използваше доказателствата, събрани от други, той самият се оказа напълно неспособен да събира доказателства.

Проблемът се състоеше в това, че притежаваше невероятната склонност да вярва на всичко, което му кажеха. Всякакво алиби, макар и съшито с бели конци, го объркваше. Всеки добре известен лъжесвидетел трябваше само да предложи честната си дума и Вандевантер не можеше да не му повярва.

Той така се прочу с тази си слабост, че престъпниците, като се почне от най-долните джебчии и се стигне до политици и индустриалци от най-висок ранг, отказваха да бъдат разпитвани от когото и да било друг.

– Доведете ни Вандевантер – викаха те в един глас.

– Ще изкажа и майчиното си мляко пред него – умоляваше дребният джебчия.

– Ще му съобща всички факти, внимателно подбрани и подредени хронологично – изтъкваше политикът.

– Ще му обясня как правителственият чек за сто милиона долара се случи да стои точно до кутията за дребни пари, а на мене ми трябваша

малко дребни за бакшиш за ваксаджийчето – кълнеше се индустриалецът.

В резултат, каквото и да подхванеше да разследва, всичко му се изплъзваше. Той притежаваше и „способността да оправдава“ – израз, измислен специално за неговия случай от един мой приятел литератор. (Разбира се, че не си спомняш да си го измислил ти. Не става въпрос за теб. Нима съм толкова смахнат, че да те смятам за „литератор“?)

Колкото повече месеци минаваха, толкова по-малко процеси се гледаха в съда. Безброй жално оплаквачи се крадци с взлом, пладнешки обирджии и всякакви други разбойници и престъпници бяха пуснати на свобода при приятелите и роднините си, без и най-малко петънце да очерни репутацията им.

Естествено, на проникателните умове в нийоркската полиция не им трябваше много време, за да схванат ситуацията и да стигнат до причината. Вандевантер бе изкарал на тази длъжност не повече от две години и половина, когато му просветна, че другарската атмосфера, с която бе свикнал, чезне, както и че началниците му са придобили навика да го поздравяват необяснимо защо начумерени. За повишение и дума не можеше да става, макар Вандевантер да споменаваше името на вуйчо си при всеки удобен случай.

Той дойде при мен, както би направил всеки млад човек, изпаднал в затруднено положение. Търсеше утеха и разбиране от един много живял и патил човек. Не знам какво искаш да кажеш, драги, като ме питаш дали познавам някого, когото бих му препоръчал. Моля те, не ме разсейвай с незначителни забележки.

– Чичо Джордж – Обърна се той към мен, – струва ми се, че съм в затруднение. (Той винаги се обръщаше към мен с „чичо Джордж“, респектиран от достойнството и очарователното благородство, които ми придават добре поддържаните и побелели къдрици, за разлика от твоите кой знае от кога неподстригвани и раздърпани бакенбарди.)

– Чичо Джордж – поде той, – съществува някаква непонятна неохота да ме повишат. Оставам си детектив „заяк“, направо нула категория. Канцеларията ми е точно в средата на коридора, а ключът ми от тоалетната заяжда. Аз самият нямам нищо против това, нали разбираш, но скъпата ми Минерва с непринудената си прямота предположи, че съм се провалил. Мъничкото й сърчице направо ще се пръсне от подобна мисъл. „Не искам да се омъжа за неудачник“, казва тя, а устничките й се цупят. „Хората ще ми се смеят“.

– Има ли някакво основание за тревогата ти, момчето ми? –

попитах аз.

– Никакво. Направо пълна мистерия. Признавам, че не съм разрешил нито един случай, но не смятам, че това е проблемът. От никого не може да се очаква да разреши всички случаи, нали?

– А другите детективи, разрешили ли са поне няколко случая? – продължавах разпита.

– Правят го от време на време, но начинът, по който го постигат, ме шокира до дъното на душата ми. Те притежават едно противно чувство на недоверие, един ужасен скептицизъм, един грозен начин да се втрещават в обвиняемия и да му казват най-презрително: „Аха!“ или „Така значи, а?“. Това действа унищително! Това просто не е по американски!

– Възможно ли е обвиняемите понякога да лъжат и по този начин да поразят скептицизъм у следователите?

Вандевантер се замисли над думите ми за момент.

– Ами допускам, че би могло. Каква ужасна мисъл!

– Е, нека помисля по проблема ти – завърших аз.

Същата вечер повиках Азazel, двусантиметровото дяволче, което ми бе помогнало при един-два случая благодарение на мистериозната си сила. Не знам дали съм ти споменавал някога за него, но... О, казвал ли съм ти?

Та той цъфна на мъничката поставка от слонова кост на бюрото ми, върху която понякога кадя тамян и напявам старовековни заклинания – подробностите обаче са тайна.

Когато се появи, бе облечен в дълга, влачеща се дреха. Или поне ми изглеждаше такава в сравнение с двата сантиметра обща височина от основата на опашката до върха на рогцата му. Едната му ръка бе издигната високо и той говореше с обичайния си писклив глас. Опашчицата се мяташе насам-натам.

Ясно, че беше насред нещо. Той е едно създание, което вечно е заето с маловажни подробности, Никога не мога да го извикам, когато е в момент на спокойна почивка. Винаги има някаква своя дребна грижа и се разбеснява, че съм го прекъснал.

В случая обаче, веднага щом ме позна, свали ръката си и се усмихна. Поне си мисля, че се усмихна, защото е трудно да се различат чертите на лицето му. Веднъж, когато използвах лупа, за да го разгледам, той, необяснимо защо, взе че се обиди.

– Няма значение, че си ти – каза Азazel. – Тази промяна е добре

дошла. Речта ми е готова и съм сигурен в успеха си.

– Успех в какво, о, Могъщи? Макар, че успехът ти във всяко начинание е в кърпа вързан. (Той обича бомбастични фрази от този род и в това отношение странно прилича на теб, драги).

– Кандидатирам се за политически пост – похвали ми се доволно. – Надявам се да бъда избран за ловец на гроди.

– Мога ли най-смирено да те помоля да разсееш невежеството ми, като ме информираш какви са тези гроди?

– Гродите са малки домашни животни, които моите хора много обичат да опитомяват в къщите си. Някои от тези животинки обаче нямат паспорт и се шляят безстопанствени. От ловеца на гроди се очаква да ги събира. Те са дяволски хитри малки създания, твърдо решени да не се подчиняват. Затова с тази задача трябва да се заеме някой страхотно интелигентен. Намират се хора, които презрително предсказват: „Азazel не може да бъде избран за ловец на гроди“. Но аз смятам да им покажа какво мога. А сега, какво да сторя за теб?

Обясних му ситуацията и Азazel остана доста изненадан.

– Да не искаш да кажеш, че в твоя нещастен свят не е възможно да се познава, че някой прави изявления, които не съвпадат с очевидната истина?

– Ами, имаме едно устройство, наречено „детектор на лъжата“ – отвърнах аз. – Той отчита кръвното налягане, електропроводимостта на кожата и т.н. Може да регистрира лъжите, макар че улавя и нервността и напрежението и също ги определя като лъжи.

– Естествено. Затова пък жлезите на всички биологични видове, достатъчно интелигентни, за да изкривяват съзнателно истината, имат и една едва доловима функция, по която може да се съди какво говорят. Нима това е нещо, непознато за вас?

Отбъгвах отговора на този въпрос и държах на своето.

– Има ли някакъв начин да надариш детектива от нулева категория Робинсън с уменията да улавя функциите на тези жлези?

– Без помощта на някоя от вашите недодялани машини? Имаш предвид само посредством функционирането на собствения му мозък?

– Да.

– Не осъзнаваш ли, че ме молиш да се заема с ума на човек от твоята планета – наистина голям, но безкрайно несъвършен?

– Разбирам.

– Добре, ще се опитам. Ще трябва да ме заведеш при него или да го доведеш при мен. но така или иначе се налага да го изследвам.

– Дадено.

Речено-сторено.

Може би седмица по-късно Вандевантер дойде при мен, а по аристократичното му лице се четеше загриженост.

– Чичо Джордж – започна той, – случи се нещо крайно необичайно. Разпитвах един млад човек, замесен в обир на магазин за спиртни напитки. Разказваше ми с най-трогателни подробности, че просто си минавал покрай магазина, потънал в мисли за бедната си майчица. Тя страдала от жестоко главоболие, което я налегнало след като изпила половин бутилка джин. Той влязъл в магазина да попита дали е благоразумно да пие джин толкова скоро, след като е изкъркала преди това същото количество ром. Собственикът, поради неизвестни нему причини, тикнал в ръцете му пистолет и започнал да тъпче съдържанието на касата в джобовете на младия човек, а той, изненадан и объркан, не знаел как по-учтиво да откаже. Точно в този момент в магазина влязъл един полицай. Младежът обяснил, че вероятно собственикът е пожелал да компенсира страданията на бедната му майчица, като ѝ изпрати пари. Та той ми разказваше всичко това, когато най-внезапно ми щукна, че... тъ-тъ... той лъже.

– Така ли?

– Ами да. Това е най-странното нещо, което ми се е случвало някога. – Гласът на Вандевантер се сниши до шепот. – По някакъв начин знаех, че пистолетът е бил в ръцете на младежа още когато е влязъл в магазина, и още, че майка му не е имала никакво главоболие. Можеш ли да си представиш някой да лъже така безсрамно за собствената си майка?

Задълбоченото проучване на случая доказа безпогрешния инстинкт на Вандевантер във всяко едно отношение. Младежът наистина разказваше лъжи по адрес на майка си.

От този момент нататък способността на Вандевантер да се оправя с различни случаи нарастваше непрекъснато.

Само след месец той се превърна в ревностна, проникателна и безмилостна машина за разкриване на измами и престъпления.

В полицейския участък следяха с нескрито изумление как обвиняем след обвиняем пропада в опитите си да измами Вандевантер. Никакви оправдания за това например, как крадецът горещо се молел в църквата, когато кутията за волни пожертвования за бедните била задигната, не можеха да издържат на проникателния му разшит. Плановете на адвокати, решили да използват средства от фондовете за сираци, за да

ремонтират и подновят канторите си – разбира се, абсолютно по недоглеждане, – биваха моментално осуетени. Счетоводители, които съвсем случайно бяха приспаднали числата на произволен телефонен номер от графата с надпис „Дължими данъци“, падаха в капана на собствените си доводи. Търговци на наркотици, които просто взели петкилограмова торба с хероин от местния ресторант на самообслужване, мислейки я за захар, моментално бяха обезвреждани със силата на логиката.

Започнаха да му викат „Вандевантер победоносния“, а лично комисарят сред ръкоплясканията на всички полицаи връчи на Вандевантер ключ, които пасваше идеално на бравата на тоалетната. Да не говоря за това, че преместиха канцеларията му от едната страна на коридора.

Заслужавах поздравления. Всичко вървеше добре. Сега, когато успехът му бе сигурен, Вандевантер бе готов да се ожени за прекрасната Минерва Шлъмп. Но ето че самата тя се появи на прага на апартамента ми.

– О, чичо Джордж – прошепна тя отпаднало, а гъвкавото ѝ тяло се полюшваше кръшно. Очевидно бе на ръба на припадъка. Вдигнах я, като я притисках силно към тялото си около пет-шест минути, докато обмислях точно на кой стол да я положа.

– Какво има, скъпа моя? – попитах, като бавно се облекчих от товара си и пригладих с ръка дрехите ѝ, та да не са в безпорядък.

– О, чичо Джордж – каза тя, а очите ѝ преливаха от сълзи. – Става въпрос за Вандевантер.

– Да не би да те е шокирал с някакви необичайни и непристойни намерения?

– О не, чичо Джордж. Той е толкова изтънчен, че не би си помислил за такива неща преди женитбата. Аз, естествено, внимателно съм му обяснила, че добре разбирам въздействието на хормоните върху поведението на младите мъже и че съм напълно готова да му простя в случай, че се покаже несръчен. Но въпреки уверенията ми той запазва пълен самоконтрол.

– Какво има тогава, Минерва?

– О, чичо Джордж, той развали годежа ни.

– Това е невероятно! Никога двама души не са си подхождали така добре. И защо?

– Твърди, че говоря... ъ-ъ ... неточности.

Устните ми неволно оформиха думите:

– Че си лъжкия?

Тя само кимна утвърдително.

– Тази ужасна дума не излезе от устата му, но точно това имаше предвид. А само преди няколко часа, тази сутрин всъщност, той ме попиваше с влюбения си поглед на разтапящ се обожател. Попита ме: „Обична моя, винаги ли си ми била вярна?“. И понеже това е така, аз му отвърнах сантиментално: „Вярна като лъча на слънцето, като листчето на розата“. Тогаваше очите му се присвиха, той ме погледна с ненавист и каза: „Аха, думите ти не отговарят на истината. Ти дрънкаш лъжливи измишльотини“. Като че ли ме удариха с чук. Успях да извикам само: „Вандевантер, единствен мой, какво говориш?“. А той: „Това, което чу. Излъгах се в тебе и трябва да се разделим завинаги.“ И си отиде. О, какво ще правя? Какво ще правя сега? Къде ще намеря другаде такава подходяща партия?

Изрекох, замислено:

– Обикновено Вандевантер не греша за тези неща. Или поне през последните седмици. Изневерявала ли си му?

Бузите на Минерва се обагриха с лека руменина.

– Не съвсем.

– Колко „не съвсем“?

– Ами преди няколко години, когато бях седемнайсетгодишна, целунах един млад мъж. Признавам, че го притисках силно, но това беше само за да му попреча да избяга, а не от някакви лични чувства.

– Разбирам.

– Не бе много приятно изживяване, не много. След като се запознах с Вандевантер, останах изненадана, като установих колко по-приятни бяха неговите целувки от целувките на младежа преди години. Естествено, стремях се да изживея отново тази наслада. По време на връзката ми с Вандевантер периодично, но изцяло от изследователски подбуди, аз съм целувала и други мъже, само и само да се уверя, че никой, ама никой не може да се сравнява с моя любим. Уверявам те, чичо Джордж, че провеждайки този мой научен експеримент, аз им позволявах да ме целуват по всякакви познати и непознати начини, да ме гаят, стискат, да пускат ръце и какви ли не други ласки, но никой никога не можа да надмине Вандевантер. И въпреки това той твърди, че не съм му била вярна.

– Колко нелепо! – казах аз. – Дете мое, с теб са постъпили несправедливо.

Целунах я три-четири пъти и попитах:

– Не може и сравнение да става с целувките на Вандевантер, нали?

– Я да видя! – Тя ме целуна още четири-пет пъти с голямо умение и

плам. – Определено не си като него – заключи Минерва категорично.

– Ще отида да си поприказвам с него – рекох аз.

Още същата вечер го посетих в апартамента му. Той седеше унило в дневната и зареждаше и изпразваше пистолета си.

– Несъмнено обмисляш самоубийството си – предположих аз.

– Нищо подобно – отвърна ми той със сух смях. – Каква причина имам да се самоубивам? Загубата на една нищожна повлекана? На една лъжкия? С нея е свършено завинаги, повярвай ми.

– Не си прав. Минерва ти е била винаги вярна. Ръцете, устните и тялото ѝ никога не са установявали контакт с ръцете, устните и тялото на някой друг мъж освен теб.

– Знам, че това не е вярно – рече Вандевантер.

– Казвам ти, че е така – настоявах аз. – Поговорих си с каещата се девойка надълго и широко и тя разкри най-съкровени тайни от живота си. Веднъж пратила въздушна целувка на един младеж. По онова време тя била на пет години, а той – на шест. Оттогава насам тя непрекъснато се измъчва и страда от този момент на луда страст. Никога повече подобна непочтителна сцена не се е повтаряла, а ти точно нея си усетил.

– Истината ли казваш, чичо Джордж?

– Гледай ме с твоя проникателен и безпогрешно различаващ лъжата поглед и аз ще повторя същото, което току-що ти съобщих. Ще ми кажеш после дали казвам истината.

Аз повторих версията си, а той недоумяваше.

– Ти наистина казваш чистата истина, чичо Джордж. Мислиш ли, че Минерва ще ми прости някога?

– Естествено! – уверих го аз. – Смири се пред нея и продължавай да преследваш безжалостно утайката на престъпния свят във всеки магазин за спиртни напитки, общински служби и из коридорите на Градския съвет, но никога, абсолютно никога не насочвай проникателния си поглед към жената, която обичаш. Идеалната любов е абсолютно доверие, а ти трябва да ѝ имаш пълно доверие.

– Така и ще направя. Заклевам се! – извика той.

Оттогава насам той не измени на клетвата си. Сега е най-известният детектив в полицията и бе повишен в чин „детектив средна категория“, а канцеларията му е в мазето, точно до пералното помещение. Омъжи се за Минерва и сега си живеят идеално в мир.

Тя прекарва времето си, изпаднала в безкраен щастлив екстаз благодарение на целувките на Вандевантер. Понякога се случва да прекара нощта с някой обещаващ мъж, който ѝ се струва подходящ обект за

изследване, но резултатът винаги е един и същ: Вандевантер е най-добрият. Сега е майка на двама сина, единият от които има бегла прилика с Вандевантер. Това, вярвам, достатъчно опровергава твърдението ти, драги, че нашите усилия с Азazel винаги видят до нещастие.

– Все пак – подех аз, – ако приема историята ти за чиста монета, излиза, че ти си излъгал, когато си убеждавал Вандевантер, че Минерва никога не е докосвала друг мъж.

– Направих го, за да спася една невинна девица.

– Но как той не е усетил лъжата?

– Предполагам – каза Джордж, изтривайки остатъците от сирене по устните си, – че причината е в атмосферата на непристъпно достойнство, която излъчвам.

– Аз пък имам друга теория – не мириясвах. – Мисля си, че нито ти, нито кръвното ти налягаме, нито електропроводимостта на кожата ти, нито неуловимите ти хормонални реакции са в състояние все още да различават истината от лъжата. Нито пък който и да било друг, който трябва да се осланя на данните, извлечени от изучаването на твоята същност.

– Абсурдно! – отсече Джордж.

КРАЙ

© 1986 Айзък Азимов
© 1993 Радост Ванева, превод от английски

Isaac Asimov
The Mind's Construction, 1986

Сканиране и разпознаване: Светослав Иванов, 2006
Разказът е включен в сборника „Азazel“, издателство „Книжен тигър“, 1993 г.

Свалено от „Моята библиотека“ [<http://purl.org/NET/mylib/text/267>]